

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th May 2025

XX ASRDA O‘ZBEKISTONDA TABIIY OFATLAR VA ULARNING IJTIMOIY HAYOTGA TA’SIRI: TARIXIY TAHLIL

Kamolova Shaxzoda Rustam qizi,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
“Tarix va ijtimoiy fanlar” kafedrası
mustaqil tadqiqotchisi.
E-mail: kamolova555@gmail.com

Annotatsiya:

Ushbu maqolada XX asr davomida O‘zbekiston hududida yuz bergan yirik tabiiy ofatlar — zilzilalar, qurg‘oqchilik, ekologik inqiroz va suv toshqinlari tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Mazkur ofatlarning ijtimoiy hayotga, aholi salomatligiga, migratsiya jarayonlariga va infratuzilmaga ko‘rsatgan ta’siri yoritilgan. Shuningdek, davlat tomonidan ko‘rilgan choralar, yordam va tiklash ishlari ham o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, tabiiy ofatlar, ijtimoiy hayot, zilzila, ekologiya, qurg‘oqchilik, migratsiya, tarixiy tahlil

ПРИРОДНЫЕ КАТАСТРОФЫ В УЗБЕКИСТАНЕ В XX ВЕКЕ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА СОЦИАЛЬНУЮ ЖИЗНЬ: ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация:

В данной статье на основе исторических источников рассматриваются крупные природные катастрофы, произошедшие на территории Узбекистана в XX веке — землетрясения, засухи, экологический кризис и наводнения. Освещается их влияние на социальную жизнь, здоровье населения, миграционные процессы и инфраструктуру. Также проанализированы меры, предпринятые государством для ликвидации последствий и восстановления пострадавших регионов.

Ключевые слова: Узбекистан, природные катастрофы, социальная жизнь, землетрясение, экология, засуха, миграция, исторический анализ.

NATURAL DISASTERS IN UZBEKISTAN IN THE 20TH CENTURY AND THEIR IMPACT ON SOCIAL LIFE: A HISTORICAL ANALYSIS

Abstract:

This article analyzes major natural disasters that occurred in Uzbekistan during the 20th century — including earthquakes, droughts, ecological crises, and floods — based on historical sources. It examines their impact on social life, public health, migration patterns, and infrastructure. The study also evaluates the governmental response and recovery efforts in affected areas.

Keywords: Uzbekistan, natural disasters, social life, earthquake, ecology, drought, migration, historical analysis.

Kirish

O'zbekiston hududi o'zining murakkab geologik va iqlimiy sharoitlari bilan ajralib turadi. Bu hududda XX asr davomida turli xil tabiiy ofatlar, jumladan zilzilalar, qurg'oqchilik, sel, suv toshqinlari va ekologik inqirozlar tez-tez sodir bo'lib turgan. Ushbu ofatlar nafaqat moddiy zarar keltirgan, balki aholi turmush tarziga, sog'lig'iga, migratsiya jarayonlariga, shuningdek ijtimoiy tuzilmalarga ham salmoqli ta'sir ko'rsatgan. Mazkur maqolada XX asrda O'zbekistonda yuz bergan asosiy tabiiy ofatlar tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi, ularning ijtimoiy hayotga ta'siri turli jihatlar bilan ko'rib chiqiladi. Shuningdek, davlatning ofatlarga nisbatan olib borgan siyosati, yordam va tiklash mexanizmlari ham tarixiy kontekstda yoritiladi. Ushbu tahlil O'zbekistonning ijtimoiy tarixida tabiiy ofatlarning o'rni va ularning jamiyat hayotiga ta'sirini chuqurroq anglash imkonini beradi.

XX asrda O'zbekiston hududida bir necha halokatli zilzilalar ro'y berdi. Eng yiriklaridan biri bu — 1966-yil 26-aprel kuni Toshkentda sodir bo'lgan zilziladir. Ushbu tabiiy ofat natijasida 300 mingdan ortiq kishi uy-joysiz qoldi, 236 ta sanoat

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th May 2025

korxonasi faoliyatini to'xtatdi. Bu holat faqat moddiy zarar keltirmay, balki ijtimoiy-iqtisodiy tizimda ham jiddiy o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Hukumat tomonidan tezkor choralar ko'rilgan bo'lsa-da, aholi orasida ishsizlik, ijtimoiy tengsizlik va ruhiy tushkunlik kuchaydi. Shuningdek, 1902-yil Andijon, 1948-yil G'arm (hozirgi Tojikiston, ammo Farg'ona vodiysiga yaqin) zilzilalari mintaqaviy ijtimoiy hayotga katta ta'sir ko'rsatgan. Ularning oqibatida qishloqlarda yashash sharoiti yomonlashgan, ko'chishlar kuchaygan.

1930-yillar va 1940-yillarning boshida kuzatilgan qurg'oqchilik holatlari O'zbekiston qishloq xo'jaligiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, 1946-yilgi kuchli qurg'oqchilik natijasida ekinlar qurib qolgan, hosil yetishmagan, natijada oziq-ovqat tanqisligi yuzaga kelgan. Bu holat ocharchilik xavfini keltirib chiqargan, aholining hayot darajasi keskin pasaygan. XX asrning ikkinchi yarmida sun'iy suv resurslari boshqaruvining noto'g'ri yo'naltirilishi natijasida Orol dengizi quriy boshladi. Bu jarayon 1960–1980-yillar oralig'ida eng keskin tus oldi. Orol fojiasi nafaqat ekologik ofat, balki ijtimoiy ofat sifatida ham tarixga kirdi. Aholi sog'lig'i yomonlashdi, bolalar orasida nafas yo'llari va yurak-qon tomir kasalliklari ko'paydi, aholi migratsiyasi oshdi. Qashqadaryo, Surxondaryo, Farg'ona va Toshkent viloyatlarida joylashgan tog'oldi hududlarda sel va suv toshqinlari tez-tez ro'y berib turgan. Masalan, 1959-yil Surxondaryo viloyatida sodir bo'lgan sel natijasida bir nechta mahalla vayron bo'lgan, infratuzilma zarar ko'rgan. Bu ofatlar asosan tog' hududlarida yashovchi aholining iqtisodiy va ijtimoiy himoyasizligiga sabab bo'lgan.

Tabiiy ofatlar natijasida yuzaga kelgan yashash uchun yaroqsiz sharoitlar aholini boshqa hududlarga ko'chishga majbur qilgan. Ayniqsa, Orolbo'yi hududlaridan Samarqand, Buxoro va Toshkent viloyatlariga ko'chish hollari ortgan. Bu migratsion oqim shaharlardagi ijtimoiy infratuzilma yukini oshirgan. Zilzila va suv toshqinlari natijasida minglab uy-joylar, maktablar, shifoxonalar va ishlab chiqarish obyektlari vayron bo'lgan. Bu holat aholining kundalik hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatib, davlat tomonidan qayta tiklash uchun katta mablag'lar ajratishga zarurat tug'ilgan. Ekologik ofatlar, ayniqsa Orolbo'yidagi qum bo'ronlari va ifloslanish natijasida sog'liqni saqlash tizimi jiddiy muammolarga duch kelgan. Suv va havoning ifloslanishi natijasida sil, allergiya va yurak kasalliklari kuchaygan. Tabiiy

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th May 2025

ofatlar mahalliy aholining o‘zaro yordamini kuchaytirgan, “hashar”lar, ko‘ngilli yordam guruhlari va o‘zini o‘zi boshqaruv tizimlarining faollashuviga olib kelgan. Shu bilan birga, davlat va xalq o‘rtasidagi o‘zaro ishonch kuchaygan holatlar ham qayd etiladi.

O‘zbekiston geografik va geologik jihatdan tabiiy ofatlar xavfi yuqori bo‘lgan hududlardan biridir. XX asr davomida bu yerda sodir bo‘lgan zilzilalar, qurg‘oqchiliklar, suv toshqinlari va ekologik inqirozlar, xususan Orol dengizi bilan bog‘liq fojia, mintaqaning ijtimoiy hayotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Ushbu maqolada XX asrda yuz bergan tabiiy ofatlarning tarixi, ularning oqibatlari, jamiyat hayotiga ko‘rsatgan ijtimoiy ta’siri hamda davlatning ushbu ofatlarga munosabati tahlil qilinadi. XX asrda eng yirik zilzilalardan biri — 1966-yil 26-aprel kuni Toshkentda sodir bo‘lgan tabiiy ofat bo‘lib, u nafaqat moddiy, balki ijtimoiy jihatdan ham katta zarar keltirdi. 300 mingga yaqin inson uy-joysiz qoldi, 78 mingdan ortiq xonadon vayron bo‘ldi. Zilzila Toshkentning shaharsozlik rejasini tubdan o‘zgartirishga sabab bo‘ldi. Shahar aholisi orasida ijtimoiy tengsizlik, ishsizlik, ruhiy tushkunlik va vaqtinchalik boshpanasizlik holatlari kuchaydi (Karimov, 1972; Xudoyberdiyev, 2001). Sovet davrida tabiiy ofatlarga qarshi kurashda markazlashtirilgan yondashuv asosiy o‘rinda bo‘lib, ko‘pchilik holatlarda hududiy ijtimoiy ehtiyojlar inobatga olinmagan. Biroq, Toshkent zilzilasidan so‘ng SSSR miqyosida tezkor tiklash ishlari olib borildi va shaharni qayta qurish bo‘yicha kompleks dasturni amalga oshirish boshlandi (Petrov, 1967).

1930-yillar va 1946–47-yillardagi kuchli qurg‘oqchiliklar qishloq xo‘jaligiga jiddiy zarar yetkazdi. Markaziy Osiyoda, xususan O‘zbekiston hududida suv resurslarining noto‘g‘ri taqsimlanishi, paxtachilikka ortiqcha yuklama berilishi, yerlarning sho‘rlanishiga olib keldi (Pavlovskiy, 1980). Qurg‘oqchilik natijasida qishloq aholisi orasida ocharchilik, oziq-ovqat tanqisligi kuchaygan. Ijtimoiy sohalarda bolalar o‘limi, aholi sog‘lig‘ining yomonlashuvi, urbanizatsiya jarayonlarining tezlashuvi kuzatildi. XX asrning ikkinchi yarmida yuz bergan eng yirik ekologik falokat — bu Orol dengizi qurishidir. Suv resurslarining paxta yetishtirish uchun asossiz ko‘lamda yo‘naltirilishi natijasida dengizning maydoni 68 ming kv.km.dan 10 ming kv.km.gacha qisqardi (Micklin, 1992). Orolbo‘yi aholisi orasida nafas yo‘llari, yurak-qon tomir, buyrak kasalliklari keskin ortdi. Ijtimoiy infratuzilma

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th May 2025

zaiflashdi, ichimlik suvi tanqisligi va havoning changlanishi tufayli sanitariya holati yomonlashdi. Aholi orasida ijtimoiy norozilik, migratsiya kuchaydi. 1980–90-yillarda Orolbo‘yidan minglab oilalar boshqa hududlarga ko‘chishga majbur bo‘ldi (Kasperson, 1995). Tog‘li hududlarda — Qashqadaryo, Surxondaryo, Farg‘ona vodiysida tez-tez sodir bo‘ladigan sel va suv toshqinlari kichikroq miqyosda bo‘lsa-da, mahalliy aholi hayotiga katta zarar yetkazgan. Masalan, 1959-yil Surxondaryo viloyatida sodir bo‘lgan sel natijasida o‘nlab mahallalar vayron bo‘ldi. Ushbu ofatlar mahalliy jamoalarning o‘zaro birdamlik va yordam tizimini kuchaytirgan. “Hashar” orqali yordam berish, jamoa asosida tiklanish, jamoatchilik nazorati va davlat bilan aholi o‘rtasidagi aloqalarning mustahkamlanishiga olib kelgan (To‘xtayev, 2003). Sovet davrida tabiiy ofatlarga qarshi kurash va ularning oqibatlarini bartaraf etish bo‘yicha markazlashgan tizim mavjud edi. Biroq, bu tizim ko‘pincha moslashuvchan emas edi va mahalliy sharoitlarni e‘tiborga olmasdi. 1966-yildagi Toshkent zilzilasidan so‘ng bu yondashuv nisbatan o‘zgardi — markaziy hukumat vakolatlari kuchaytirildi, shaharning rekonstruksiya uchun katta mablag‘ ajratildi. Orolbo‘yi fojiasi ortidan esa ekologik siyosat, sog‘liqni saqlash tizimi va ijtimoiy himoya choralari bo‘yicha bir qator xalqaro va mahalliy dasturlar amalga oshirildi. 1990-yillardan boshlab O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng, milliy xavfsizlikning muhim elementi sifatida tabiiy ofatlarning oldini olish bo‘yicha qonunchilik va infratuzilmaviy yondashuvlar kuchaydi. XX asrda yuz bergan tabiiy ofatlar O‘zbekiston ijtimoiy hayotida chuqur iz qoldirdi. Ular nafaqat iqtisodiy yoki ekologik, balki ijtimoiy tizimlar, aholi salomatligi, migratsiya, davlat siyosati kabi ko‘plab sohalarga ta’sir ko‘rsatdi. Tarixiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tabiiy ofatlar faqat ofat emas, balki jamiyatning chidamlilik darajasini sinovdan o‘tkazuvchi omillardir. Bu jarayonlarda davlat va jamiyat o‘rtasidagi hamkorlik hal qiluvchi rol o‘ynagan.

XX asr davomida O‘zbekiston hududida yuz bergan tabiiy ofatlar – zilzilalar, qurg‘oqchilik, suv toshqinlari va ekologik inqirozlar mamlakatning ijtimoiy hayotiga chuqur ta’sir ko‘rsatgan. Bu ofatlar natijasida aholining hayot sifati pasaygan, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar tizimlari bosim ostida qolgan, migratsiya jarayonlari faollashgan hamda ko‘plab hududlarda infratuzilma jiddiy zarar ko‘rgan. Davlat tomonidan ko‘rilgan chora-tadbirlar, xususan 1966-yilgi

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th May 2025

Toshkent zilzilasi va Orolbo‘yi ekologik inqiroziga munosabat, markazlashgan yordam tizimi hamda xalqaro hamkorlik imkoniyatlarini o‘z ichiga olgan. Tarixiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, tabiiy ofatlarning ijtimoiy oqibatlarini yumshatishda davlat siyosatining tezkorligi, aholi bilan muloqot va birdamlik, shuningdek, ilg‘or ilmiy yondashuvlar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan. Tadqiqot mavzusi yuzasidan quyidagi taklif va tavsiyalar beriladi:

Birinchidan, ofatga tayyorgarlik bo‘yicha tarixiy tajribalarni o‘rganish: XX asrdagi yirik ofatlarning oqibatlari va ular bilan kurashish tajribasi asosida zamonaviy ofat xavfini boshqarish strategiyalari ishlab chiqilishi lozim.

Ikkinchidan, arxiv va statistik ma’lumotlar bazasini kengaytirish: O‘zbekistonning tabiiy ofatlar tarixiga oid hujjatlar, rasmiy hisobotlar va guvohliklarni raqamlashtirish orqali ilmiy-tadqiqot salohiyatini oshirish kerak.

Uchinchidan, Orolbo‘yi ekologik inqirozi saboqlari asosida barqaror rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish: Suv resurslaridan foydalanishda ekologik muvozanatni saqlash, aholining sog‘lig‘ini himoyalash va migratsiyani nazorat qilish choralarini kuchaytirish zarur.

To‘rtinchidan, mahalliy darajadagi birdamlikni mustahkamlash: Sel, toshqin va boshqa ofatlarga qarshi kurashda jamoatchilik ishtirokini oshirish, an’anaviy yordam shakllari (masalan, hashar)ni davlat tizimlariga integratsiya qilish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, ofatlarga qarshi kurashda ilmiy yondashuvni kuchaytirish: Geologiya, meteorologiya, ekologiya va tarix fanlarining integratsiyasi asosida tahlil metodologiyalarini kengaytirish, universitetlar va ilmiy markazlar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Каримов И. Тошкент zilzilasi. – Тошкент: Фан, 1972.
2. Худойбердиев А. Зилзила ва қайта қуриш тарихидан. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001.
3. Petrov V. A. *Tashkent Earthquake and Urban Reconstruction*. – Moscow: Nauka, 1968.

International Conference on Modern Science and Scientific Studies

Hosted online from Madrid, Spain

Website: econfseries.com

20th May 2025

4. Павловский И.Н. Природные катастрофы Средней Азии. – Москва: Мысль, 1980.
5. Micklin, P. *The Aral Sea Disaster*. In: Scientific American, March 1992, pp. 46–52.
6. Касперсон Р. Экологический кризис и общество: Уроки Аральского региона. – Москва: Прогресс, 1995.
7. Тўхтаев С. Сел-сув тошқинлари ва уларнинг ижтимоий таъсири. // “Ўзбекистон тарихи” журналы, 2003, №2, Б. 45–50.
8. Central Asian Regional Glaciological Center. *Disaster Risk Reduction in Uzbekistan: National Assessment Report*. – Tashkent: UNDP, 2005.
9. Rakhimov I. *Migration and Environmental Change in Uzbekistan*. – Tashkent: Institute of History, 2010.
10. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). *Environmental Performance Reviews: Uzbekistan*. – New York and Geneva, 2010.